

lerini topladığı kitabıdır. 4. *Letters from the Far East* (1907). Sheffield Üniversitesi'nin rektörü iken Hindistan, Çin ve Japonya'ya yaptığı çeşitli seyahatlerin notlarından oluşmuştur. 5. *Hinduism and Buddhism* (I-III, 1921). En önemli eseridir. 6. *Japanese Buddhism*. Eliot uzun yıllar bu eseri üzerinde çalışmış, araştırmalarını tamamlayabilmek için 1926'da Tokyo'daki görevi sona erdiği halde Japonya'dan ayrılmamış ve beş yıl daha burada kalmıştır. Ancak son rötuşlarını evinde yapmayı tasarladığı kitap, müellif 1931'de ülkesine dönüş yolculuğu sırasında öldüğü için bazı küçük ilâvelerle 1935'te mirasçısı tarafından yayımlanabilmiştir.

Eliot'un ayrıca *Encyclopaedia Britannica*'nın 11. edisyonunda yayımlanmış, Asya tarihi ve Ural-Alтай milletleriyle dilleri hakkında kaleme aldığı çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Charles Eliot, *Avrupa'daki Türkiye* (trc. Adnan Sınar — Şevket Serdar Türet), İstanbul, ts., I, Önsöz; G. B. Sansom, "Eliot, Sir Charles Norton Edgcombe", *Dictionary of National Biography*, Oxford 1931-40, s. 254-255; R. F. Johnston, "Sir Charles Eliot", *JRAS*, sy. 3 (1931), s. 728-731; *ABr.*, VIII, 128.

Azmi ÖZCAN

ELKÂB

(القاب)

Osmanlı belgelerinde
muhatapın sıfatlarının sayıldığı
hitap cümlesine verilen ad.

Lakab kelimesinin çoğulu olan elkâb, İslâm devletlerinde çeşitli görevlilere ve dinî zümre mensuplarına verilen unvan veya sıfatları niteleyen özel bir anlam kazanmıştır (bk. LAKAP). Diğer Türk ve İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlılar'da da bu nevi sıfatları ifade eden hitap cümlesi elkâb umumi adıyla anılmıştır. Nitekim Osmanlı belgelerinden padişahın tuğrasını taşıyan nâme-i hümayun ve ahidnâme-i hümayun gibi unvan ihtiva eden, takrir veya mazbata gibi doğrudan doğruya konuya girilen bazı belgeler dışında kalanlarda Allah'ın adının anıldığı "da'vet / tahmîd / temcîd" rûknünden sonra gelen ve "mürselün ileyh" denilen belgenin muhatabının sıfatlarının sayıldığı, mevkiinin belirtildiği, bazan da isminin yazıldığı rûkne elkâb adı verilirdi. Osmanlı diplomatiğinde, gerek Osmanlı devlet erkânına gerekse yabancı hükümdar veya devlet adamlarına yazılacak yazılarda kullanı-

lacak elkâb ayrı ayrı tesbit edilmişti. Hiç kimse hakkında o mevki için belirlenmiş olanın dışında bir elkâb kullanılamazdı. Bu usule verilen önem dolayısıyla Fâtih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde de (Kânunnâme-i Âl-i Osmân) her makam sahibi için kullanılacak elkâb yer almaktadır. Elkâb, yazar ve kendisine yazılan şahısların mevkileriyle sıkı bir şekilde ilgiliydi. Üst makamdan alt makama yazılan bir yazıda kullanılan elkâb-la alt makamdan üst makama yazılan bir yazıda kullanılan elkâb ve akranlar arasında kullanılan elkâb farklıydı. Hitap edilenin padişah, sadrazam veya başka bir devlet ricâli olmasına göre elkâb değiştiği gibi padişah, sadrazam veya diğer bir devlet ricâline alt veya üst makamlara gönderilen yazılar da belgenin cinsine göre, hatta aynı cins belgelerde türüne göre farklılık gösterebiliyordu. Yazının muhatabının bir veya birkaç kişi olmasına göre de elkâb değişiyordu.

Padişahın tuğrasını taşıyan belgelerden memleket dahilindeki vazifelilere gönderilen fermanlar çok defa birden fazla mevki sahibine hitaben yazılırdı. Birkaç kadıya, bir beylerbeyi veya bir sancak beyi ile bir kadı ve voyvodaya, yahut bunlarla birlikte yeniçeri serdarları ve iş erlerine bir arada hitap eden fermanlar oldukça fazladır. Meselenin kazâ organları ile birlikte mülkî âmiri de ilgilendirmesi halinde her ikisini birden muhatap alması elkâbda da iki müessesenin başındakilere birden hitap edilmesini gerektirirdi. Birden fazla şahsı muhatap alan fermanlarda her birine ait elkâb vazifelilerin mertebelerine göre belirli bir sıra dahilinde ayrı ayrı yazılırdı. Bu sıra beylerbeyi-sancak beyi-kadı şeklindeydi. Defterdar ve vakıf mütevellisi kadıdan sonra, müftü ise kadıdan önce gelirdi.

Ferman elkâbında görülen bir hususiyet de doğrudan doğruya gönderilen şahısla ilgili olanlar hariç elkâbdan sonra isim konmamasıdır. XVIII. yüzyılda ise isim bulunması lazım gelen yerler boş bırakılmıştır. L. Fekete bunu, fermanların yazılışı sırasında fermanın muhatapı olan makamı işgal eden şahsın isminin kâtiplerce bilinmemesine bağlamakta; Boris Nedkov ise Osmanlı kalemlerinde mükemmel bir teşkilât olduğu, bütün vergi mükellefleriyle ilgili istenilen kayıtların kolaylıkla bulunabildiğini belirterek isim yerlerinin boş bırakılması keyfiyetinin o isimlerin bilinmemesi veya ihmalkârlık sonucu araştırılmamasından değil yazılmasına gerek duyulmamasın-

dan kaynaklandığı üzerinde durmaktadır. Ona göre fermanlar hukukî birer belgedir ve bunun için de belirli şahısların adıyla bağlanamazlar; şahısların değişmesi bunların ihtiva ettikleri emirlerin yerine getirilmesini engellemez. Zira kanun ve nizamlar o mevkii işgal eden kim olursa olsun uygulanacaktır (*Osmanoturska Diplomatika*, I, 136-137).

Fâtih Kanunnâmesi'nde tesbit edilen elkâbda zamanla bazı değişiklikler olmuş, XIX. yüzyıla kadar daha kûlfetli elkâb kullanılmıştır. Meselâ Fâtih Kanunnâmesi'nde sadrazam "Düstûr-ı ekrem, müşîr-i efham, nizâmü'l-ümem, enîsü'd-devleti'l-kâhire, celîsü saltanatî'z-zâhire, müdebbir-i umûri'l-cumhûr bi'r-re'yi's-sâib, mütemmim-i mehâmmi'l-enâm bi'l-fikri's-sâkıb, müessis-i cenâbi'd-devleti ve'l-ikbâl, muhassîs-ı erkânî's-saltanatı ve'l-iclâl, el-mahfûfû bi-sunûfi'l-avâtıfı'l-melikî'l-a'lâ vezîr-i a'zam ...Paşa" şeklinde iken daha sonra bunun biraz değişikliğe uğrayarak "Düstûr-ı ekrem, müşîr-i efham, nizâmü'l-âlem, nâzım-ı menâzımı'l-ümem, müdebbir-i umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb, mütemmim-i mehâmmi'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib, mümehtid-i bünyânî'd-devleti ve'l-iclâl, müşeyyid-i erkânî's-saâdeti ve'l-iclâl, el-mahfûfû bi-sunûfi avâtıfı melikî'l-a'lâ vezîr-i a'zam... Paşa" (Feridun Bey, I, 9) şeklini aldığı görülmektedir. Sadrazamın aynı zamanda serdâr-ı ekrem olması halinde elkâb "Düstûr-ı ekrem, müşîr-i efham, nizâmü'l-âlem, nâzım-ı menâzımı'l-ümem, müdebbir-i umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb, mümehtid-i bünyânî'd-devleti ve'l-ikbâl, müşeyyid-i erkânî's-saâdeti ve'l-iclâl, mükemmil-i nâmûsi's-saltanatî'l-uzmâ, mürettib-i merâtibi'l-hilâfeti'l-kübrâ, el-mahfûfû bi-sunûfi avâtıfı melikî'l-a'lâ, hâlen vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekrem ve vekîl-i mutlakım olan..." şeklinde yazılırdı. Mâzul sadrazamlar, vezir rütbesindeki beylerbeyileriyle vezirliği olmayan beylerbeyileri, sancak beyleri, defterdarlar, özengi ağaları, reisülküttâb, ilmiye ricâli, Mekke şerifi, Kırım hanı, Eflak ve Boğdan voyvodaları gibi yarı müstakil beylerle yabancı devlet hükümdarlarına yazılacak nâme-i hümayun ve ahidnâme-i hümayunlarda kullanılacak elkâb da belliydi. Fâtih Kanunnâmesi'nde defterdara yazılan yazının divan veya maliyeden oluşuna göre elkâbın değişik olacağına işaret edilmişti. Divandan yazıldığı takdirde "İftihârü'l-ümerâ ve'l-ekâbir, muhtârü'l-küberâ ve'l-mefâhir, müstecmiu'l-cemîi'l-meâlî ve'l-mefâhir, zül'l-kadri'l-etemm ve's-sadri'l-ek-

rem el-muhtass bi-mezîdi inâyeti'l-meliki'l-bârî Hazîne-i Âmiremin defterdarı"; maliyeden yazıldığıında "Kıdvetü erbâbî'l-izzî ve'l-ikbâl, umdetü ashâbî'l-kadri ve'l-iclâl, câmiu vücûhî'l-emvâl, âmirü'l-hazâyin bi-ahseni'l-a'mâl el-muhtass bi-mezîdi inâyeti'l-meliki'l-a'lâ Hızâne-i Âmirem defterdarı" elkâbı kullanılıyordu (TD, sy. 33 [1980-81], s. 49).

Yine Fâtih Kanunnâmesi'nde müftü, hoca ve şeyhülislâm için "A'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn, efdalü'l-fudalâi'l-müteverriîn, yenbû'u'l-fazlı ve'l-yakîn, vâris-i ulûmî'l-enbiyâ ve'l-mürselîn, keşşâf-ı müşkilât-ı dîniyye ve sahhâh-ı müteallikât-ı yakîniyye, keşşâf-ı rumûzî'd-dekâyiğ, hallâl-i müşkilât-ı hakâyiğ, şeyhü'l-İslâmî ve'l-müslimîn, müftî-i enâ'mî'l-mü'minîn el-müstagnî an'i't-tavsîf ve't-tebyîn hocam mevlânâ... / hizmet-i fetvâda olan mevlânâ..." elkâbının kullanılacağı kaydedilmiştir. Bunun gibi kazaskerler, 500 akçelik taht kadıları ile 500'ün altındaki kadıların elkâbı da ayrı ayrı belirtilmiştir. Meselâ 500 akçelik taht kadılarının elkâbı "Akdâ-yı kudâti'l-müslimîn, evlâ-yî vülâti'l-muvahhidîn, ma'denü'l-fazlı ve'l-yakîn, vâris-i ulûmî'l-enbiyâ ve'l-mürselîn, hüccetü'l-hakkı ale'l-halkı ecmaîn el-muhtass bi-mezîdi inâyeti'l-meliki'l-muîn" şeklindedir. Mülkî erkân gibi ilmiyeden olanların da dereceleri indikçe kullanılan elkâb sadeleştirilip basitleştirilmiştir (kanunnâmede yer almayan bazı elkâbı ise Fâtih'in fermanlarından tesbit etmek mümkün olmaktadır. Örnekler için bk. İnalcık, XI/44 [1947], s. 698).

Osmanlı tabiiyetinde olan gayri müslimlerle yabancılar için de ayrı elkâb tesbit edilmişti. Erdel kralının elkâbı "İftihârü'l-ümerâi'l-izâmî'l-İseviyye, muhtârü'l-küberâi'l-fihâm fî milleti'l-Mesîhiyye, muslih-i mesâlih-i cemâhîri't-tâifeti'n-Nasrâniyye, sâhib-i ezyâlî'l-haşmeti ve'l-vekâr, sâhib-i dâreyni'l-mecdi ve'l-iftihâr Erdel kralı..." iken (Guboğlu, s. 169) Eflak, Boğdan voyvodalarına gönderilen fermanlarda kullanılan elkâb "İftihârü'l-ümerâi'l-milleti'l-Mesîhiyye, muhtârü'l-küberâi't-tâifeti'n-Nasrâniyye Eflak / Boğdan voyvodası..." "Kıdvetü'l-ümerâi'l-milleti'l-Mesîhiyye hâlen Boğdan / Eflak voyvodası..." (a.g.e., s. 190, 196, 198, 211, 216-219, 237) şekillerindeydi. Yabancı devlet hükümdarlarının imparator, kral veya kraliçe oluşlarına göre elkâb değiştiği gibi zaman içinde de değişiklikler oluyordu. Meselâ Avusturya imparatorlarına "Kıdvetü üme-

râi'l-İseviyye, üsvetü küberâi'l-fihâm fî milleti'l-Mesîhiyye, muslih-i mesâlih-i cemâhîri't-tâifeti'n-Nasrâniyye, sâhibü ezyâlî'l-haşmeti ve'l-vekâr, sâhibü delâilî'l-mecdi ve'l-iftihâr..."; İngiltere kraliçesine "İftihârü'l-muhadderâti'l-İseviyye, muhtârü'l-muvakkirâti'l-Mesîhiyye, maslahatü mesâlih-i't-tâifeti'n-Nasrâniyye, sâhibetü ezyâlî'l-haşmeti ve'l-vekâr, sâhibetü delâilî'l-mecdi ve'l-iftihâr vilâyet-i İngiltere kraliçesi..." elkâbı kullanılırdı. Özellikle son dönemlerde Avrupa devletlerinin kraları için kısaca "haşmetlü ...kralı" tabirine de rastlanmaktadır. İslâm hükümdarları için kullanılan elkâb ise daha uzun ve tamamen farklıydı. İran şahlarına gönderilen nâme-i hümayunlarda kullanılan bir elkâb şöyledir: "Etnâb-ı hyâm-ı rif'at ve esbâb-ı kıyâm-ı haşmet, hazret-i âli-rütbet, felek-miknet, şemse-i evvân-ı izzet, neyyir-i âsmân-ı şevket, hidiv-i kâmkâr, şehriyâr-ı mekremet-şîr, cemşid-i hurşid-tal'at, hâkân-ı keyvân-menzilet, dârâ-yı tâc ü taht, dâver-i firûz-baht, hürev-i fağfûr-fer, şâh-ı Feridûn-siyer, vâsita-yı ahd-i bahtiyârî, nigîn-i hâtem-i tâc-dârî, hümayun-devlet ü müşteri-saâdet, Cem-câh-ı nisfet-penâh, vâlâ-sadr u bülend-kadr Tahmasb Şah".

Sadrazam, beylerbeyileri, defterdar, kaptan paşa vb. vazifelilerin emirleri olan buyruklarının elkâbı ferman elkâbına nazaran hem daha kısa ve basitti, hem de her makam için ayrı ayrı olmayıp bir elkâb birkaç makam için kullanılırdı. Meselâ kazaskerlere "izzetlü, fazîletlü"; kaptan paşaya "izzetlü, rif'atlü"; İstanbul kadısına "fazîletlü"; defterdarlar, nişancı, reisülküttâb, tersane, darphâne, defter ve şehir emînleri, yenicî ağası, bostancıbaşı, kapıcılar kethüdâsına ise sadece "izzetlü" diye yazılırdı (*Buyuruldu Mecmuası*, TTK Ktp., Yazmalar, nr. 70, vr. 6^a-6^b). Tanzimat'tan sonra yeniden teşkilâtlanma dolayısıyla XIX. yüzyıl ortalarında yeni kurulan müesseselerin başında bulunanlara yazılacak buyrukların elkâbı da tesbit edildi. Buna göre serasker ve kaptan paşaya "devletlü, atüfetlü efendim hazretleri"; Mısır valisi, Maliye, Evkaf, Ticaret, Darphâne nâzırları ve ordu-yı hümayun müşiri vb.ne "devletlü efendim hazretleri"; müşirler, valiler, Hariciye ve Tersane nâzırları ile Mâbeyn başkâtibine "atüfetlü efendim hazretleri" şeklinde yazılmaya başlandı (BA, Cevdet, D, nr. 7531).

Sadrazamın padişaha, diğer devlet erkânının sadrazama veya üstlerindeki ma-

kamlara sundukları bir meselenin özeti mahiyetindeki telhislerin elkâbı yazılan şahsa göre değişir. Padişaha yazılan telhislerin de konularına göre elkâbında değişiklik vardır. Kanûnî Sultan Süleyman saltanatında "devletlü padişahım, saadetlü padişahım" gibi sade elkâb kullanılırken zamanla değişikliğe uğrayarak "şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü padişahım"; Nevşehirli İbrâhim Paşa sadâretinden itibaren de "Hudâ-yı müteâl vücûd-ı hümayûn-ı pâdişâhânelerin hemîşe vikâye-i samedânîsinde masûn-ı müeyyed eyleyip sâye-i hüma-pâye-i mülkânelerin cümle ile bu bende-i nâcizleri üzerinde dâim eyleye" gibi külfetli elkâb kullanılmaya başlanmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarında ise telhis elkâbının kısmen basitleştirildiği ve hemen daima "şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velî-nî'metim efendim padişahım" şeklinin tercih edildiği görülür. Padişaha yazılan diğer belgelerde olduğu gibi bunlarda da "padişahım" kelimesi elkâb satırının biraz üzerine yerleştirilmiştir.

Mektup elkâbı da gönderen ve gönderilen kişilerin mevkilerine göre değişiklik gösterir. Ancak yazan çok yüksek, kendisine yazılan ise çok aşağı bir mevkide değilse saygı ve nezaket kaidelerine riayet edilirdi. Alttan üste yazılan mektuplardaki elkâb "Muttali-i tevâlî-i devlet ve menba-ı menâbi-i saâdet ü haşmet olan sūdde-i seniyye-i sidre-makâm ve atebe-i aliyye-i gerdün-i ihtitâmları türâbına"; "Mesned-i menba-ı devlet-penâh-ı âsafî, huffûr-rahmânî'l-lutfi'l-hafî sâha-i mülk-i mesâhasına"; "Devletlü, inâyetlü, mürüvvetlü, vâlâ-himem, cezîlül-mükerrrem efendim sultanım âgâ-yî zîşân hazretlerinin hâk-i pây-i iştimallerine" şekillerinde çok hürmetkârane idi. Üst makamdan alt makama yazılan mektup elkâbı ise "Saâdetlü, mekremetlü, meveddetlü karındaşı eazz ü ekremim düstûr-i celîlû's-şân hazretlerinin nâdî-i saâdet-mevfûrlarına"; "İzzetlü, saâdetlü, meveddetlü karındaşı eazzım pâşâ-yî celîlû'l-kadr hazretlerinin huzûr-ı izzet-mevfûrlarına"; "Saâdetlü, semâhatlü, rif'atlü maârif-perverim karındaşım efendi hazretlerinin huzûr-ı saâdet-mevfûrlarına"; "Saâdetlü, mekremetlü, mürüvvetlü, atüfetlü oğlum sultanım efendi-i celîlû's-şân hazretlerinin nâdî-i saâdet-iştimallerine" veya daha basit olarak, "Hâlen ...da mütesellimimiz izzetlü ... Ağâ" şeklindeydi. Muhatabın yaşça küçük olması halinde elkâba "oğlum", akran olması

halinde ise "karındaşım" kelimeleri ilâ ve edilebilirdi (birkaç örnek için bk. BA, A.NŞT, dosya 1251/51, 59; A.RST, dosya 2/9, 36).

Yabancı devlet ricâline gönderilen mektuplarda nâme-i hümayun elkâbına oldukça benzer bir elkâb kullanılır ve bu da hükümdarın müslüman veya hristiyan oluşuna göre farklılık gösterirdi. Meselâ sadrazam tarafından Özbek hanı ve Fas hâkimine yazılan mektupların elkâbı şöyleydi: "Âlî-hazret, felek-rif'at, Cemşid-azamet, Feridun-haşmet, Dârâ-dirâyet, İskender-ferâset, saltanat-meâb, hilâfet-nisâb, saâdet-iktisâb, siyâdet-intisâb, zü'd-devleti'r-râsiha ve'l-izzeti's-şâmiha, bâsütü'l-erni ve'l-emân, nâşirü'l-adli ve'l-ihsân, el-müstağni zâtühü ani't-tavsîf ve sıfâtühü ani'l-beyân, el-mahfûfû bi-sünûfi letâifi'l-mennân hân-ı a'zâm ve hâkân-ı muazzam Abdulah Han" (Feridun Bey, II, 239, 243); "Câlis-i serîr-i saltanatı'l-a'lâ, lâbis-i libâsi'l-adâleti ve't-takvâ, hâris-i sağrı'l-İslâm, fâris-i heycâi'l-i'tisâmi'l-uhuvvi's-sultânî'l-a'zam ve'l-hâkânî'l-a'deli'l-ekrem, müfettihi ebvâbi'l-berr ale'l-halâyik, müfeyyizü füyûzâtı'l-hükûmeti fi'l-megârib ve'l-meşârik, etka's-selâtin ilmen ve fazlen, aslah-ı havâkin kavlen ve amelen, edâme'llâhü mülkehü ve saltanatehü ve eazze ensârehü ve a'vânehü kemâ a'lâ şânehü ale'd-devâm ilâ en yerise'llâhü'l-arza ve men aleyhâ innehü hamîdün mecîd cenâb-ı hilâfet-meâblarına" (a.e., II, 245). Hristiyan hükümdarlarına ve devlet ricâline gönderilen mektupların elkâbı ise "Mefharûs-selâtin fî dîni'l-Mesîhiyye, efharû'l-havâkin fî mezhebi'l-İseviyye, sâhibü'd-deyri ve'n-nâkûs, muhtârü'l-asl ve'n-nâdûs Venedik padişahı" (Gökbilgin, *TTK Belgeler*, I/2, s. 172); "Kıdvetü'l-ümerâi'l-izâmi'l-İseviyye, umdetü küberâi'l-fihâm fî milleti'l-Mesîhiyye, muslih-i mesâlih-i cemâhiri't-tâifeti'n-Nasrâniyye, sâhib-i ezyâli'l-haşmeti ve'l-vekâr, sâhib-i delâili'l-mecdi ve'l-iftihâr ... kralı" (Public Record Office, Stadel Papers, 102/61) tarzındaydı. Gönderilenin kadın olması halinde "Kıdvetü'n-nisvânî'l-muvakkırât fî'l-milleti'l-Mesîhiyye, üsvetü'n-nisâi'l-muhadderât fî tâifeti'l-İseviyye, sâhibetü ezyâli'l-haşmeti ve'l-vekâr, sâhibetü delâili'l-hamdi ve'l-iftihâr ... kraliçesi" şeklinde elkâbda biraz değişiklik yapıyordu. Vâlide sultanlar tarafından da bazı hükümdarlara mektuplar gönderilirdi. Bunların bir kısmındaki elkâb daha külfetli, bir kısmı ise basit olurdu (Skil-

leter, s. 134-135, 155, 156). Hristiyan devlet adamlarına, olağan üstü yetki sahibi olan serdar veya Budin beylerbeylerinin gönderdikleri mektupların elkâbı ise "Devletlü dostumuz ve hâkim komşumuz Macar taifesinin palatinoşu Gruf Galantayı Esterhâzy Mikloş"; "Devletlü dostumuz ve hakikatlı komşumuz..."; "İzzetlü ve devletlü dostumuz..." (L. Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive*, s. 63, 70, 79) gibi oldukça basit ve Türkçe idi.

Merkezle taşra veya iki taşra şehri arasındaki tahrirat (küçükten büyüğe) ve şukka (büyükten küçüğe) gibi yazışmalarda ki elkâb daha basitti. Tahriratta elkâb genellikle "Veliyyü'n-ni'am devletlü, âtîfetlü efendim hazretleri"; "Veliyyü'n-ni'amâ, bende-i perverâ, kerîmü's-şiyemâ efendim"; "Hâk-i pâ-yi âli-i mün'imânelerine ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki"; "Atebe-i ulyâ-yı âsafânelerine ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki"; "devletlü veliyyü'n-ni'am efendim" veya daha sade ve basit olarak "velîni'metim efendim", "ma'rûz-ı bendeleridir ki", "ma'rûz-ı çâkerleridir ki" şekillerinde olurdu. Şukka elkâbı ise çok defa "Devletlü, atûfetlü, mürüvvetlü, meâlî-himem efendim hazretleri"; "Devletlü, âtîfetlü, mürüvvetlü, uluvvü'l-himem, kerîmü's-şiyem sultanım hazretleri" gibi hürmetkârane olmakla beraber tahrirata nazaran daha basitti. Kapı kethüdâları, dergâh-ı âlî kapıcıbaşları, matbah ve gümrük emînleri gibi vazifelilere gönderilen şukkaların elkâbında "Saâdetlü, mekremetlü, meveddetlü birâder-i azîzim efendi-i sûtûde-şiyem hazretleri"; "İnâyetlü, atûfetlü, mürüvvetlü cemilü's-şiyem karındaşım sultanım hazretleri"; "Saâdetlü, mekremetlü, meveddetlü birâder-i hulûs-şîarım âgâ-yı celîlü'l-kadr hazretleri"; "Saâdetlü, mekremetlü, mürüvvetlü karındaş-ı eazzım sultanım hazretleri" misâllerinde olduğu gibi çok defa "karındaşım" ve "biraderim" kelimeleri kullanılırdı. Genel olarak gönderen ve gönderilen şahısların mevkileriyle orantılı olarak elkâbda da değişiklik görülür. Tanzimat sonrasında "devletlü efendim hazretleri", "atûfetlü efendim hazretleri", "saâdetlü efendim", "hamiyyetlü bey" gibi daha basit elkâb kullanılmıştır.

Tezkire cinsi belgelerin sadece bir kısmında elkâb bulunur. İlk defa II. Mahmud devrinde ortaya çıkan, sadrazamın padişah yerine Mâbeyn başkâtibine hitaben yazdığı arz tezkireleri elkâbı da başlangıçta "Seniyyü'l-himemâ, kerîmü's-

şiyemâ devletlü, atûfetlü efendim hazretleri"; "Seniyyü'l-himemâ, behiyyü's-şiyemâ devletlü, atûfetlü efendim hazretleri"; "Seniyyü'l-himemâ inâyetlü, atûfetlü efendim hazretleri"; "Seniyyü'l-himemâ, kerîmü's-şiyemâ devletlü, inâyetlü, âtîfetlü, übbehetlü efendim hazretleri", hatta başkâtibin sadrazamdan küçük olması halinde "Seniyyü'l-himemâ, kerîmü's-şiyemâ devletlü, atûfetlü oğlum efendim hazretleri" veya "Atûfetlü, mürüvvetlü oğlum efendim hazretleri" gibi şekillerde iken 1847'deki düzenlemeyle daha basitleştirilmiş (BA, Me-sâil-i Mühimme, nr. 139), "atûfetlü efendim hazretleri" denmesi kararlaştırılmıştı. Sadâretten resmî dairelere ve ekseriya nezâretlere gönderilen tezkire-i sâmiyyelerdeki elkâb, 1847'den itibaren padişaha damat olan nazırlar için "devletlü, atûfetlü efendim hazretleri", böyle bir sıfatı olmayanlar içinse sadece "devletlü efendim hazretleri" şeklindeydi.

Diğer belgelerde olduğu gibi arzlarda da padişaha sunulması halinde "padişahım" kelimesi kullanılır. Sadrazam ve daha aşağı mevkidekilere ise elkâbda "Rif'atlı ve merhametlü sultanım hazretlerinin hâk-i pâ-yi şerîflerine arz-ı dâ-i hakîr budur ki" misalinde olduğu gibi "sultanım" kelimesi bulunurdu. Özellikle ilmiye ricâli tarafından sunulan arzlarda ise "arz" yerine "ma'rûz" kelimesi kullanılırdı. Arızalara gelince, padişaha sunulanlarda elkâb "Şevketlü, kudretlü, mehâbetlü, azametlü sultanım / hünkârım hazretleri"; sadrazama sunulanlarda ise "Devletlü, inâyetlü, re'fetlü, atûfetlü ser-tâc-ı müfâharetim efendim sultanım hazretleri", daha aşağı seviyedeakilere sunulanlarda "Saâdetlü, mürüvvetlü, mekremetlü efendim sultanım hazretleri" gibi şekillerde idi. Arızanın üstten alta yazılanı olarak tarif edilebilecek kâime elkâbı ise bazan sadece "Ma'rûz-ı abd-i ahkarlardır ki" şeklinde iken bazan da "Benim izzetlü, saâdetlü karındaş-ı eazzım hazretleri"; "Benim inâyetkâr efendim"; "Devletlü, atûfetlü, mürüvvetlü, re'fetlü, seniyyü'l-himem, kerîmü's-şiyem sultanım hazretleri"; "Devletlü, atûfetlü, mürüvvetlü, veliyyü'l-himem efendim, sultanım hazretleri"; "Devletlü, inâyetlü, atûfetlü, re'fetlü veliyyü'n-ni'am âlî-himem efendim sultanım hazretleri"; "Benim saâdetlü, mekremetlü, meveddetlü, re'fetlü karındaş-ı eazz ü ekremim, sultanım, âgâ-yı celîlü's-şân hazretleri" veya benzeri hürmetkârane bir ifade taşırdı.

Arzuhaller ve toplu imza ihtiva eden arzuhaller olarak tarif edilebilecek mahzarlarda kullanılan elkâb da padişah, sadrazam, divan vb. arzuhalin muhatabı olan şahıs veya makama göre değişiklik gösterirdi. Padişaha sunulan arzuhallerde elkâb yerine "Şevketlü, mehâbetlü, re'fetlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri hilâfetinde daim olsun"; "Şevketlü, mehâbetlü, azametlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin Hak sübhânehü ve teâlâ vücûd-ı hümayunların elem ü ekdârdan masûn ve mahfûz eyleye, âmin"; "Şevketlü, mehâbetlü, şehâmetlü, kudretlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri sağ olsun"; Hak sübhânehü ve teâlâ vücûd-ı hümayunların hatalardan masûn ve mahfûz eyleyip serîr-i saltanat-ı aliyyelerinde daim ve müstedâm eyleye, âmin yâ muîn"; "Cenâb-ı rabb-i yezdân pâdişâh-ı âlî-şân ve halife-i ma'delet-unvân efendimiz hazretlerini bâkemâl-i âfiyet serîr-ârây-i şevket ü iclâl buyursun, âmin"; "Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü padişahım hazretlerinin Hak sübhânehü ve teâlâ hazretleri vücûd-ı hümayunların âfât u belliyyâtan mahfûz eyleyip pertev-i hayâtın fukarâ vü zu'afânın üzerinden dür u mehcûr eylemeye, âmin, bi-hürmeti seyyidi'l-enbiyâ ve'l-mürselîn" gibi bir "duâ-i pâdişâhî" bulunurdu. Sadrazam veya daha aşağı mevkideki bir şahsa sunulan arzuhallerde muhataba "sultanım" şeklinde hitap edilirdi. "Devletlü ve saâdetlü efendim sultanım hazretleri sağ olsun"; "Devletlü, inâyetlü, merhametlü efendim sultanım hazretleri devlet-i ebedî ile sağ olsun"; "Saâdetlü ve devletlü velî-nî'metim efendim sultanım hazretleri"; "Saâdetlü ve izzetlü ve devletlü pâşâ-yi celîlü's-şân" vb. elkâb kullanılırdı. XIX. yüzyılda elkâbdaki sadeleştirmeden sonra arzuhallerde de artık daha basit hitap şekillerinin kullanıldığı görülmektedir. Sadrazama "Ma'rûz-ı çâker-i kemînelidir", şeyhülislâma "Ma'rûz-ı dâî-i dirînelidir", nezâretler ve daha aşağı kademedekilere "Ma'rûz-ı âcizânemdir", "Atûfetlü efendim hazretleri", "Saâdetlü efendim hazretleri", "Nâzır beyefendi hazretleri" şekilleri kullanılmaya başlanmıştır (çeşitli vazifelilere yazılan arzuhal örnekleri için bk. Mehmed Fuad, s. 219 vd.).

Mahzarlarda da padişaha, divana veya sadrazama sunulmasına göre elkâb formülü farklı olurdu. Padişaha sunulan mahzarlarda elkâb "Saâdetlü, mürüvvetlü, âmme-i nâsa merhametlü pâ-

dişâh-ı âlem-penâh hullidet hilâfetühü el-cesûrû'd-dîn hazretlerinin rikâb-ı hümayunlarına arzuhal"; "Rikâb-ı hümayûn-ı devlet-nümâ edâmelâhü teâlâ bi'l-izzî ve'l-alâ niyazgâhına" veya "Saâdetlü ve azametlü ve şevketlü pâdişâh-ı zıllulâh hazretlerinin rikâb-ı hümayunlarına" gibi şekillerde olabiliyordu. Sadrazama sunulan mahzarlardaki elkâb formülleri "Devletlü ve saâdetlü ve fukara kullarına merhametlü sultanım hazretlerinin hâk-i pâ-yi izzetlerine"; "Devletlü, inâyetlü ve merhametlü veliyyü'n-niam ve kesîrû'l-kerem efendim sultanım hazretleri sağ olsun"; "Devletlü, inâyetlü, âmme-i âlemiyâna merhametlü veliyyü'n-niam-ı âlem dâme mâ dâme'l-âlem sultanım hazretlerinin hâk-i pâ-yi rîr-nâkleri savbına"; "Saâdetlü ve mürüvvetlü ve devletlü sultanım hazretlerinin türâb-ı ikdâmlarına" gibi şekillerdeydi. Dîvân-ı Hümayun'a sunulan mahzarlardaki elkâb ise en çok "atebe-i aliyye" sözüyle başlardı. "Atebe-i aliyye-i inâyet-resân ve sūd-de-i seniyye-i saâdet-nişân, lâ-zâlet aliyyeten ilâ yevmi'l-mizân türâbına"; "Atebe-i aliyye-i adâlet-unvân ve sūd-de-i seniyye-i ma'delet-bünyân lâ-zâle müeyyeden ilâ inkîrâzî'd-devrân türâbına"; "Atebe-i aliyye-i adâlet-unvân ve sūd-de-i seniyye-i saâdet-nişân, lâ-zâlet aliyyeten ilâ yevmi'l-haşrî ve'l-mizân niyâzgâhına"; "Dergâh-ı refiû's-şân ve bârgâh-ı adâlet-unvân lâ-zâlet aliyyeten ilâ yevmi'l-kıyâm türâbına" bunların başlıcalarıdır. Mahzarlarda bunlardan başka "Dergâh-ı refiû's-şân-ı hâkânî türâbına", "Der-i devlet-medâra", "Pişgâh-ı devlet-penâhlarına", "Bâis-i tenmîk-i hurûf oldur ki" gibi daha kısa, hatta arza benzeyen "Dergâh-ı felek-medâr ve bârgâh-ı gerdûniktidâr türâbına" veya "Arz-ı bendegî budur ki" şeklinde birtakım hitap formüllerine de rastlanmaktadır.

Arıza elkâbı da bir dereceye kadar arzuhallere benzer. Padişaha sunulması halinde "Şevketlü, kudretlü, mehâbetlü, azametlü hünkârım hazretleri"; sadrazama sunulduğunda "Devletlü, inâyetlü, re'fetlü, atûfetlü ser-tâc-ı müfâharetim efendim sultanım hazretleri"; "Devletlü, inâyetlü, âtrifetlü, re'fetlü, veliyyü'n-niam, kesîrû'l-himem efendim sultanım hazretleri"; "Devletlü, saâdetlü, mürüvvetlü, mekremetlü efendim sultanım hazretleri" şeklindedir. Daha aşağı seviyedeki vazifelilere verilen arızalarda "Saâdetlü, semâhatlü, atûfetlü, re'fetlü sultanım efendim hazretleri" gibi

elkâb kullanılırdı. Tanzimat sonrasında ise bunun basitleştirilerek "Ma'rûz-ı çâker-i kemînelidir ki" şeklini aldığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, A.BKT, dosya 1/2, 4; A.DVN, dosya 5/60, 66; 21/14; A.DVN, Mühimme, dosya 1/45; 20/23-A; A.DVN, Şikâyet, dosya 51/85; 150/16; 150/74-2; A.AMD, dosya 12/8, 35; 14/38; 15/62; A.MKT, nr. 1055, s. 22, 28, 29, 41, 43, 46, 51 vd.; A.MKT, Umumi, dosya 3/15, 77; 8/96; 9/48, 1036; 11/27, 51, 67, 84; 15/43; 58/12, 31; A.NŞT, dosya 1251/25, 29, 40, 47, 51, 53, 54, 59, 85, dosya 1739/77; A.RST, dosya 2/9, 36; Cevdet, D, nr. 7531, 13487; Cevdet, M, nr. 8755, 16356, 16936, 18993; BA, HH, nr. 6129, 37534-A, 37537, 43099, 43112, 43114, 43117, 43374-C, 48938, 50787, 50926, İrade-D, nr. 14841/2 vd.; İrade-Meclis-i Mahsûs, nr. 525/3, 2421/9, 3379/6 vd.; İrade-Sisam, nr. 62/1, 2; Mesâil-i Mühimme, nr. 139/2; TSMA, nr. E 735/104, 111; 148/37; Public Record Office, State Papers (P.R.O, S.P), 102/61; "Fâtih'in Teşkilât Kanunnamesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi" (nşr. Abdülkadir Özcan), TD, sy. 33 (1980-81), s. 48-49; Feridun Bey, Münşeât, I, 1-13; II, 239-243, 245; Münşeât Mecmuası, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 5867; a.e., Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 760; Buyuruldu Mecmuası, TTK Ktp., Yazmalar, nr. 70; İnşâ-i Mergüb, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, M. Cevdet, Yazmalar, nr. K. 36; Mehmed Fuad, Usûl-i Kitâbet-i Resmîyye, İstanbul 1328; U. Fekete, Einführung in die osmanische-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn, Budapest 1926, s. XXXIII-XXXVI; a.mlf., Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy (1606-1645), Budapest 1932, tür.yer.; M. Guboğlu, Paleografia şi Diplomatica Turco-Osmâna. Stidiu şi Album, Bucarest 1958, s. 61-64, 83-88, 169, 190, 196, 198, 211, 216-219, 237; U. Heyd, Ottoman Documents on Palestine (1552-1615), Oxford 1960, bk. Giriş; B. Nedkov, Osmanoturka Diplomatika i Paleografiya, Sofia 1966, I, 130-137, 145 vd.; M. Tayyib Gökbilgin, Osmanlı Paleografi ve Diplomatik İlmî, İstanbul 1979, s. 59-67, 92-93; a.mlf., "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", TTK Belgeler, 1/2 (1965), s. 119-220; a.mlf., "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", a.e., V-VIII/9-12 (1972), s. 1-151; Schaendlinger, Die Schreiben Süleymans des Prachtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter, Wien 1986, II; Mehmet İpşirli, Diplomatik Açısından Mahzar (profesörlük takdim tezi, 1988), İÜ Ed.Fak.; Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), [baskıda]; Halil İnalçık, "Bursa Şer'iyye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", TTK Belleten, XI/44 (1947), s. 693-708; Susan Skilleter, "Three Letters from the Ottoman 'Sultana' Safiye to Queen Elizabeth I.", Documents from Ottoman Chanceries, Oxford 1965, s. 119-157; Feridun Emecen, "Atûfetlü", DIA, IV, 99.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU